

Вікторія Винник,
асистент кафедри українознавства
Тернопільського державного медичного
університету імені І. Я. Горбачевського

БІБЛІЙНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ В СУЧАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ (на матеріалі циклу романів Дж. К. Ролінг «Гаррі Поттер»)

У статті проаналізовано проблему інтертекстуального прочитання романів для дітей сучасної британської письменниці Джоан Ролінг «Гаррі Поттер». Виявлено специфіку біблійних ремінісценцій та їх функцій у тексті.

Ключові слова: дитяча література, інтертекстуальність, ремінісценції, релігійна традиція, Дж. К. Ролінг.

Viktorija Vynnyk

Biblical reminiscences in contemporary children's literature (based on the novels of J. K. Rowling's «Harry Potter»)

The article analyzes the problem of intertextual reading of novels of children contemporary British writer Joanne Rowling's «Harry Potter». The specifics of biblical reminiscences and their functions in the text are revealed.

Key words: children's literature, intertextuality, reminiscences, religious tradition, J. K. Rowling.

Звернення до категорії інтертекстуальності на сучасному етапі розвитку літературознавства дає можливість розглянути художній текст як багатовимірний простір. Інтертекстуальність – здатність твору асоціюватися з іншими творами. Особливо яскраво міжтекстова взаємодія виявляється у сучасній літературі, де стирається межа між масовим та класичним, дитячим і дорослим: «Якщо розмежування між дитячою літературою і сучасною культурою зводиться до висновку, що дитяча література є автоматично «популярною» і не літературою, то поява феномена пост- передбачає колапс такого поділу» [13, 49]. Проте інтертекстуальність залишається поза увагою у сфері вивчення дитячої літератури.

Серія романів Дж. К. Ролінг «Гаррі Поттер» віднедавна привертає увагу літературознавців своєю оригінальністю та щоразу провокує нові аспекти дослідження: Кріс Емсіджі «Містичне дитинство: дитячий детектив від Братів Харді до Гаррі Поттера» (Chris McGee «The Mysterious Childhood: The Child Detective From The Hardy Boys To Harry Potter»), Шіра Волоскі «Таємниці Гаррі Поттера» (Shira Wolosky «The Riddles Of Harry Potter»), Грачева Н. О. «К вопросу о жанре произведения Дж. К. Роулинг «Гарри Поттер», Василева Н. І. «Фольклорные архетипы в современной массовой литературе: романы Дж. К. Роулинг и их интерпретация в молодежной субкультуре»).

Усе частіше письменники, журналісти, критики відзначають, що тексти романів Дж. К. Ролінг про хлопчика-чарівника містять у собі велику кількість аналогій та запозичень із класичної та сучасної літератури, які проявляються на різних рівнях тексту. Сам факт впливів не заперечує й авторка, знавець британського фольклору, середньовічних легенд про короля Артура, творів Гомера («Одіссея», «Іліада»), Уїльяма Шекспіра («Гамлет», «Отелло»), Джейн Остін («Емма»), Кеннет Грем («Вітер у вербах»), Дороті Лі Сейерс («Сильна отрута»), Елізабет Гоудж («Маленьке біле лоша»), Чарльза Діккенса («Повість про два міста»), Клайва Стейплза Льюїса («Хроніки Нарнії») та робіт інших всесвітньо відомих письменників. Набуває актуальності проблема інтертекстуального прочитання серії романів письменниці. Проте не можливо дослідити всіх форм інтертекстуальної взаємодії, тому зосередимо увагу на виявленні біблійних ремінісценцій.

Мета – простежити й проаналізувати біблійні ремінісценції як вид інтертекстуальності та їх функції у циклі романів Дж. К. Ролінг «Гаррі Поттер».

Окреслимо термінологічні параметри нашої розвідки. Свідома чи несвідома співприсутність одного тексту в іншому у вигляді цитат, приміток, натяків, алюзій, епіграфів, коментарів, плагіату шляхом використання літературних символів називають «інтертекстуальністю». Термін належить Юлії Крістевій, яка продовжила міркування Михайла Бахтіна про діалогічність літературних текстів: «Діалог – не лише мова, присвоєна суб'єктом, це ще й письмо, в якому прочитується голос іншого» [2, 432]. Російський теоретик твердив, що «будь-яке письмо є способом читання сукупності попередніх літературних текстів» [2, 432]. Звідси розуміння інтертекстуальності як міжтекстового діалогу. Террі Іглетон (Terry Eagleton) у «Міжнародній порівняльній енциклопедії дитячої літератури» зазначає, що «усі літературні тексти сплетені з інших, несучи сліди впливу не у звичайному сенсі, а у більш радикальному так, що кожна робота, фраза чи сегмент є переробкою іншого письма (тексту), який передував індивідуальній роботі» [13, 51]. Це підтверджує факт взаємодії естетики постмодернізму із попередніми епохами. Проте інтертекстуальність, як вважає Юлія Крістева, «не зводиться до цілеспрямованого цитування, швидше трактується як його можливий простір, вірогідні літературні, побутові, наукові, соціолектні, пропагандативні дискурси цитатної літератури» [3, 309]. Таким чином, приховане значення, яке пропонується читачам у тексті, залежить від інтертекстуальності.

Як уже зазначалось, інтертекстуальність може проявлятися на різних рівнях тексту. Анатолій Ткаченко пише про такі ступені залучення попередніх текстів до власного: «парафраз(а), ремінісценція, образна аналогія, стилізація, травестія, пародіювання, запозичення, переробка, творчість за мотивами, наслідування, цитація, аплікація, трансплантація, колаж...» [7, 292]. Під ремінісценцією розуміємо «відчутний у літературному творі відгомін іншого літературного твору. Проявляється в подібності композиції, стилістики, фразеології. Ремінісценція – це здійснюване автором нагадування читачеві про більш ранні літературні факти та їх текстові компоненти» [3, 576]. Функції ремінісценції зводяться до розуміння її як «розпізнавального знаку творчої наступності» [7, 293]. Ремінісценції можуть бути «явними (пряме цитування) або опосередкованими, підтекстовими» [3, 576]. Загалом вони сприяють взаємодії традицій та новацій.

Як зазначає Маргарет Мік, (Margaret Meek) «інтертекстуальність, читання одного тексту з точки зору іншого, дуже часто зустрічається в англійських книгах для дітей» [9, 4]. Справді, англомовна дитяча література має багату традицію, починаючи свій розвиток з XVI століття. Релігійна ж тематика книг дитячого кола читання пов'язана із виникненням дитячої літератури на перетині навчально-виховної та художньої сфер. На відміну від дорослої літератури, дитяча почала розвиватись на вимогу навчальної системи. Повчальні книги релігійного змісту в Англії для дітей XVII-XVIII століть користувались великою популярністю: Симон «Урок мудрості для всіх вихованих дітей» (Symon «Lesson of Wisdom for All Manner Children»), Ісаак Уатс «Гімни і духовні пісні», «Священні пісні» (Isaac Watts «Hymns and Spiritual Songs», «Divine Songs»). Перші книги для дітей навчали не лише основ граматики, а й релігійних принципів. Як правило, вони розпочинались афоризмами чи сентенціями: «In Adam's fall, we sinned all» (Гріхопадіння Адама як падіння роду людського) [12, 137]. Таким чином, дитячі книги виконували подвійну функцію: навчальну та релігійно-виховну.

Короткий екскурс у історію англійської літератури дає нам змогу простежити обставини, які вплинули на формування й використання релігійної традиції в дитячій літературі минулих століть та сучасності.

Пряме та опосередковане цитування Біблії як різновиду ремінісценції знаходимо у серії романів Джоан Ролінг «Гаррі Поттер». Так, у першій книзі «Гаррі Поттер і філософський камінь» натрапляємо на біблійний мотив пророцтва про народження дитини, яка переможе Темного Лорда. Проте над новонародженим та його батьками нависає постійна небезпека з боку сил зла. Сім'я змушена переховуватись. Обставини складаються так, що Джеймс та Ліві Поттери гинуть, захищаючи малюка. На дитині залишається шрам, як знак про жаліві події тих днів. Волдеморт не зміг зрозуміти, чому його могутні чари виявились не ефективними у спробі вбивства Гаррі. Дамблдор, помічник та наставник юного чарівника, пояснює це так: «Є одна річ, якої не може збагнути Волдеморт. Це – любов. Він не усвідомив, що така сильна любов, яку відчувала до тебе твоя мама, залишає свій слід. Не шрам, якийсь там видимий знак... Така глибока любов – навіть коли того, хто любив нас, уже немає – завжди оберігає. Любов'ю просякнута навіть твоя шкіра. Квірел, що був сповнений ненависті, жадоби і честолюбства, і ділив свою душу з Волдемортом, не міг торкнутися до тебе саме з цієї причини. Дотик до людини, позначеною такою любов'ю, ставав для нього смертельними муками» [3, с. 304]. Самопожертва та любов виявились нездоланною силою для магії. У Святому Письмі читаємо: «А тепер залишаються віра, надія, любов, оці три. А найбільша між ними любов!» [1, 1417]. Любов Ліві Поттер до сина не подолав навіть час, оскільки захист для Гаррі тривав протягом усього його перебування у тітки Петунії.

Волдеморт, за словами Дамблдора, «боїться мертвих. Він не знає любові» [5, 604]. Так, визнавши її як «могутнє контрзакляття» [4, 321], він не зрозумів найголовнішого. До

останніх хвилин свого існування на землі не вірив у пророчу і всепереможну її силу: «Це знову любов? – глузливо вишкірив зміїне обличчя Волдеморт, – улюблене Дамблдорове пояснення, любов, що як він казав, перемагає смерть...» [5, 619]. Також Тома Редла (Волдеморта), який занепастив власну душу, постійно переслідує страх, тому й не може розкрити та досягнути таємниці любові. «Страхи немає в любові, але досконала любов проганяє страх геть, бо страх має муку. Хто ж боїться, той не досконалий в любові», – йдеться у першому посланні Іоанна [1, 1497].

Із загибеллю Лілі не зникає любов до неї Снейпа, яка давала йому сили захищати її сина Гаррі. У свій час Северус просив Дамблдора допомогти врятувати подругу, оскільки знав про пророцтво і не вірив у милосердя Волдеморта: «Тримай їх у безпечному місці, прошу тебе...» [5, 568]. Після вбивства Лілі Еванс Снейп таємно змінює союзників і захищає Гаррі: «–Ти знаєш, як і чому вона померла. Зроби так, щоб смерть її не була марна» [5, 569].

У кульмінаційний момент розвитку сюжету юнак пропонує Волдеморту покаятись: «знайди в собі мужність... спробуй... спробуй покаятися...» [5, 622]. Надання людині останнього шансу виправитись і покаятись – ще один християнський аспект тексту. Юним чарівником не керує ненависть і жага помсти за смерть ближніх і друзів. Він йде до кінцевої мети заради порятунку інших: «Ти вже не зможеш нікого катувати» [5, 619]. Саме тому камінь воскресіння із смертельних реліквій допомагає йому, оскільки мав добрі наміри, хотів пожертвувати собою: «Я був готовий померти, щоб ти припинив нищити цих людей» [5, 619]. Тимчасову смерть Поттера та повернення до життя заради спасіння інших, сповнене любові послання Дамблдора Ліза Міллер (Lisa Miller) порівнює із воскресінням Ісуса Христа. Розділ «Кінгс-Крос» вона вважає «можливою ілюзією на біблійну оповідь про Ісуса» [11].

У свою чергу, цитату із Біблії на могилі батьків Гаррі («Останній ворог, якого буде знищено – це смерть» [5, 208] Джефрі Вейс (Jeffrey Weiss) «співвідносить із Хрестовим воскресінням» [14]. Ці слова Герміона пояснила Гаррі так: «Це означає... розумієш... життя по той бік смерті. Життя після смерті» [5, 622]. Вустами юної героїні висловлена одна з головних християнських ідей.

Надпис на могилі Дамблдора: «Де твій скарб, там буде і серце твоє» [5, 278], взятий із Євангелія Матвія, дає можливість юним читачам зрозуміти, якими є справжні життєві цінності. За словами авторки, «ці дві особливі цитати, які Гаррі знаходить у Годриковій Долині, підсумовують та втілюють всі серії» [8].

Роман завершується тим, що юнаку вдається зібрати разом магичні реліквії і він стає справжнім володарем смерті. Це дає йому змогу викликати духи померлих батьків, Сіріуса і Ремуса Люпина. Таким своєрідним підсумком закінчується довга боротьба з питанням життя і смерті. Добро перемагає зло – традиційне щасливе закінчення казки, не без моралі: кривдник наказаний, а герой торжествує. Підтвердженням цього слугує останній розділ завершальної книги «Дев'ятнадцять років потому»: «Шрам не болів уже дев'ятнадцять років. Усе було добре» [5, 635].

Ненсі Карпетер Браун (Nancy Carpentier Brown) розглядає останню книгу «Гаррі Поттер і смертельні реліквії» як біблійну оповідь із християнськими символами. Звичайно, юний чарівник не є досконалим, проте «зростає як персонаж і в останній книзі в змозі протистояти своїй власній смерті мужньо, як мученик, вмираючи заради спасіння тих, хто йшов за ним» [9].

Особливою формою інтертекстуальності є передтекстові цитати, виражені епіграфами. Остання книга циклу розпочинається двома епіграфами. Перший – із «Узливальниць» Есхіла, який закликає богів благословити дітей на повну перемогу: «Почуйте нас, володарі глибин – нам відгукніться, порятуйте нас. Благословіть дітей на повну перемогу» [5, 6]. Другий, взятий із «Плодів самотності» Віліяма Пенна, книги релігійного характеру. Смерть – «мандрівка світом», [5, 6] і вона не є кінцем, бо є речі

безсмертні. У цьому на власному прикладі переконуються юні герої книги – Гаррі, Рон, Герміона, Луна, Джінні та разом з цим відповідні висновки роблять читачі.

Роман «Гаррі Поттер» Дж. К. Ролінг – малодосліджене явище сучасної дитячої літератури. Обраний нами інтертекстуальний метод аналізу розширює можливості традиційного прочитання текстів для дітей і дає змогу виявити та інтерпретувати особливості прози сучасної письменниці. Бачимо, що роман Джоан Ролінг побудований з використанням ресурсів інших текстів, зокрема Біблії. Ремінісценції зі Святого Письма простежуються у всіх книгах циклу. Через увесь роман проходить християнський мотив вічної та всепереможної любові, покаяння, самопожертви заради інших та воскресіння. Гадаємо, що використання прямих та підтекстових ремінісценцій з Біблії зумовлене, з однієї сторони, багатою традицією англійської дитячої літератури, а з іншої – гуманістичним спрямуванням роману, його виховним потенціалом.

Література

1. Біблія або книги Святого Письма Старого та Нового Заповіту із давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства. – 1988. – 1523 с.
2. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог, роман (1976) / Ю. Кристева // Французская семиотика. От структурализма к постструктурализму. – М. : ИГ Прогресе, 2000. – С. 427–457.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВІД «Академія», 1997. – 752 с.
4. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і філософський камінь / Ролінг Дж. К.; пер. з англ. Віктора Морозова. – К., 2004. – 314 с.
5. Роулінг Дж. К. Гаррі Поттер і таємна кімната / Ролінг Дж. К.; пер. з англ. Віктора Морозова. – К., 2004. – 344 с.
6. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і смертельні реліквії / Ролінг Дж. К.; пер. з англ. Віктора Морозова. – К., 2007. – 637 с.
7. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства / А. О. Ткаченко. – 2-е вид. – К. : ВПЦ Київський університет, 2003. – 448 с.
8. Adler S. Harry Potter' Author J.K. Rowling Opens Up About Books' Christian Imagery [Electronic Resource] / Shawn Adler. Mode of access <http://www.mtv.com/news/articles/1572107/20071017/index.jhtml>. Retrieved 2007-10-18
9. Brown N. C. The Last Chapter. Our Sunday Visitor. [Electronic Resource] / Nancy Carpentier Brown. Mode of access : <http://www.osv.com/Portals/0/irimages/pdf/TheLastChapter.pdf>. Retrieved 2009-04-28. Kept at: OSV.com
10. Meek M. Definitions, themes, changes, attitudes / Margaret Meek // International Companion Encyclopedia of Children's Literature [ed. by Peter Hunt], 2004. – Second Edition, Vol. 1. – PP. 1-13.
11. Miller L. Christ-like. [Electronic Resource] / Lisa Miller. Newsweek.: 2007-08-06 – Vol. 150 – p. 6-12. – Mode of access: <http://>
12. Shavit Z. Poetics of Children's Literature / Zohar Shavit: The University of Georgia Press, Athens and London, 1986. – 193 p.
13. Thacker D. C. Criticism and the critical mainstream / Deborah Cogan Thacker / International Companion Encyclopedia of Children's Literature [ed. by Peter Hunt], 2004. - Second Edition, Vol. 1. – PP. 44-56.
14. Weiss J. Christian Themes Abound in the Harry Potter books [Electronic Resource] / Jeffrey Weiss . Dallas Morning News. Mode of access: